

Critical Analysis of Muḥammad Shaḥrūr's View on the Concept of "Furqān" in the Quran; Lexical, Literary and Interpretive Study

Kavous Rohi Barandagh *

Associate Professor of Tarbiat Modares University, Department of Qur'anic and Hadith Sciences, Tehran. Iran.

Mohammadreza Daftari

PhD student of Quran and Hadith Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Accepted: 23/06/2024

Abstract

Examining the opinions of contemporary modern thinkers in the field of Quranic issues is a subject worthy of attention. Mohammad Shahrour is a new thinker who has presented a different meaning of the Quranic word furqan. According to this theory, Furqan means the ten commandments of the Torah, therefore, the purpose of proving this point of view is cited for several reasons such as: the connection of the verses based on the repetition of the word Furqan and the semantic connection of some verses and the ten commandments. The present research has analyzed and criticized the word Furqan from the root, lexical, literary, Qur'anic and interpretative point of view with analytical-critical method and further proved that the foundations of Shahrour's theory in three lexical issues (lack of root connection and The word Furqan and the Ten Commandments have some semantic, literary (mistakes in distinguishing v and inflection and creating redundant repetition) and interpretation (contradictions in the quantity and quality of the cited verses and the Ten Commandments), so the Quranic word Furqan cannot convey the meaning intended by Shahrour.

Received: 13/01/2024

eISSN: 2538-2012

ISSN: 2008-9252

* Corresponding Author: K.roohi@modares.ac.ir

How to Cite: Rohi Barandagh, K., Daftari, D. (2024). Critical Analysis of Muḥammad Shaḥrūr's View on the Concept of "Furqān" in the Quran; Lexical, Literary and Interpretive Study, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 15(57), 1-37. DOI: 10.22054/rjqk.2024.77545.2923

Introduction

Muḥammad Shaḥrūr (1938-2019) was a Syrian Qur'an researcher and one of the modern religious thinkers of Sunni Islam. He earned his engineering degree from Moscow University and then went to Western Europe for further studies, eventually obtaining his master's and doctoral degrees from a university in Ireland. He authored several books in his specialized field of architecture (Faṭṭānī, n.d.: 5). Despite lacking formal Islamic education or seminary training, Shaḥrūr published fourteen works on Qur'anic studies and Islamic studies during his academic journey, presenting his main findings in a book titled "al-Kitāb wa al-Qurān; Qirā'ah Mu'āṣirah." This work contains interpretations based on new human and empirical sciences in relation to the Qur'an (Shaḥrūr, n.d.: 36). Consequently, his new viewpoints have generated controversies among Muslim scholars, resulting in a variety of academic critiques and analyses of his thoughts and works, mainly published in Arabic.

One of Shaḥrūr's new viewpoints is his presentation of a different meaning for the Qur'anic term "al-Furqān." According to this theory, the meaning of "Furqān" in the Qur'an corresponds to the famous Ten Commandments given by God to Moses in the Torah. By establishing connections between Qur'anic verses from a linguistic and semantic perspective, this modern thinker attempts to substantiate his viewpoint (Shaḥrūr, 2016: 58). Shaḥrūr expands his theory, asserting that morality and "Furqān" are interconnected, providing extensive reasons to support this view in his works. In any case, providing an accurate meaning of Qur'anic terms and preventing unscientific interpretations as well as interpretations without proper foundations underscore the necessity of the present research.

The research background indicates that although there are studies in Arabic and Persian analyzing and critiquing Shaḥrūr's linguistic and interpretative ideas, including: 1. The book "Bayḍat al-Dīk" by Yūsuf al-Ṣaydāwī, 2. The article "The Conceptualization of the Term 'Rajm' in the Holy Qur'an Based on Shaḥrūr's Perspective" by Muhammad Nabi Ahmadi, Elaheh Tamimi, and Mahdi Pourazar, 3. The article "Linguistic Examination of Inheritance Verses from Shaḥrūr's Perspective" by Muhammad Nabi Ahmadi and Mahdi Pourazar, none of these academic studies addressing the critiques and analyses of

3 | Critical Analysis of Muḥammad Shaḥrūr's View...; Rohi barandagh & Daftari

Shaḥrūr's viewpoints have answered the questions posed in this research.

Therefore, the present study aims to critically and analytically examine the foundations used by Shaḥrūr, such as referring to word roots and establishing connections between Qur'anic verses. In this context, this research will clarify Shaḥrūr's modern religious perspective regarding "Furqān" and analyze and critique this viewpoint from linguistic, grammatical, and interpretative perspectives.

The research process in this current study will outline Shaḥrūr's viewpoint on the meaning of "Furqān" in detail and then analyze and critique this new perspective on "Furqān" from linguistic, literary, and interpretative angles.

Research Question(s)

1. What is Shaḥrūr's claim regarding the term "Furqān" in the Qur'an, and what are his sources and reasons for supporting his viewpoint?
2. What criticisms do Shaḥrūr's arguments face from linguistic, literary, and interpretative perspectives?

Background of the Research

The research background indicates that although there are studies in Arabic and Persian analyzing and critiquing Shaḥrūr's linguistic and interpretive ideas, including: 1. The book "Bayḍat al-Dīk" by Yūsuf al-Ṣaydāwī, 2. The article "The Conceptualization of the Term 'Rajm' in the Holy Qur'an Based on Shaḥrūr's Perspective" by Muhammad Nabi Ahmadi, Elaheh Tamimi, and Mahdi Pourazar, 3. The article "Linguistic Examination of Inheritance Verses from Shaḥrūr's Perspective" by Muhammad Nabi Ahmadi and Mahdi Pourazar, none of these academic studies addressing the critiques and analyses of Shaḥrūr's viewpoints have answered the questions posed in this research.

Research Methodology

Therefore, the present study aims to employ an analytical-critical approach to examine the foundations used by Shaḥrūr, including referrals to word roots and establishing connections between Qur'anic verses. In this context, it will clarify Shaḥrūr's viewpoint regarding

"Furqān" and analyze and critique this perspective from linguistic, grammatical, and interpretative angles.

Research Results

1. From a root and linguistic perspective, the term "Furqān" does not carry Shaḥrūr's intended meaning; in other words, there is no connection between "Furqān" and the Ten Commandments from this view.
2. The examples of the Ten Commandments and the verses cited by Shaḥrūr, despite having some minor similarities, possess significant qualitative and quantitative differences, and therefore cannot fully support Shaḥrūr's theory. For instance, several verses referenced (al-An'ām/152) have no relation to the Ten Commandments.
3. Shaḥrūr's viewpoints contain many grammatical mistakes that contradict the basic principles of syntactic science. For example, Shaḥrūr often interprets "Wāw" (and) in many instances to support his opinion, which, when considering the context of the verses, reveals numerous issues to interpreters and grammarians. Consequently, it cannot be used to support any theory.
4. Shaḥrūr's theory faces problems from the perspective of interpretative principles. For instance, he utilizes the context of the verses from Surah al-An'ām (151-153) to support his claim that the Furqān was revealed in the month of Ramaḍān and during the Battle of Badr. However, he overlooks the fact that earlier interpreters focused solely on the Medinan revelation of these verses (without referencing a specific event), which is different from the views of some later interpreters who reject the Medinan revelation of certain verses based on the unified context of Surah al-An'ām. Furthermore, Shaḥrūr does not provide any evidence or reasoning to offer a new meaning for the term "Āyāt" (natural phenomena) in verse 73 of Surah al-Furqān. Yet, based on this new meaning, he claims that the term refers to scientists of natural sciences. Thus, in addition to the lack of verbal and meaningful indicators, both earlier and later interpreters have identified the instances of the verses and the righteous based on the context of the verses in Surah al-Furqān. However, it remains unclear on what grounds Shaḥrūr rejects the views of both groups of interpreters.

5. The overall result of the research indicates that Shaḥrūr's interpretations of the Quran are based on his specific hermeneutical theory; thus, he does not give credibility to the understanding of the intended meaning of the text (specifically in interpreting the Quran, he does not grant legitimacy to the understanding of God's serious intent). From the perspective of text interpretation, he believes in the "Death of the author." Therefore, from the viewpoint of traditional interpretation and hermeneutics, his views are considered a form of interpretation based on personal opinion.

Overall Result of the Research

From a root and linguistic perspective, the word Furqān does not carry Shaḥrūr's intended meaning; in other words, there is no connection between Furqān and the Ten Commandments. The instances of the Ten Commandments and the verses cited by Shaḥrūr, despite having minor similarities, possess significant qualitative and quantitative differences and, therefore, cannot fully support Shaḥrūr's theory.

Keywords: Furqān, Ten Commandments, Shaḥrūr, General Furqān, Specific Furqān.

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن؛

مطالعه لغوی، ادبی و تفسیری

دانشیار و عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت

مدرس، تهران، ایران

کاوس روحی برندق *

دانشجوی مقطع دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس، تهران،

ایران

محمد رضا دفتری

چکیده

بررسی آراء نواندیشان معاصر در حوزه مسائل قرآنی، موضوعی در خور اهتمام است. محمد شحرور از نواندیشانی است که معنایی متفاوت از واژه قرآنی فرقان ارائه نموده است. بر پایه این نظریه، فرقان به معنای ده فرمان تورات بوده لذا به هدف اثبات این دیدگاه به دلایل متعددی همانند: ارتباط آیات بر اساس تکرار واژه فرقان و ارتباط معنایی برخی آیات و ده فرمان استناد شده است. پژوهش حاضر با روش تحلیلی-انتقادی واژه فرقان را از نگاه ریشه‌ای، لغوی، ادبی، قرآنی و تفسیری مورد تحلیل و نقد قرار داده است و در ادامه اثبات نموده که مبانی نظریه شحرور در سه موضوع لغوی (عدم ارتباط ریشه‌ای و معنایی واژه فرقان با ده فرمان)، ادبی (اشتباه در تشخیص واو عطف و ایجاد تکرار زائد) و تفسیری (تناقض در کمیت و کیفیت آیات مورد استناد و ده فرمان) دارای اشکال است لذا کلمه قرآنی فرقان نمی‌تواند معنای مد نظر شحرور را حمل نماید.

کلیدواژه‌ها: فرقان، ده فرمان، شحرور، فرقان عام، فرقان خاص.

۱. مقدمه

محمد شحرور (۱۹۳۸-۲۰۱۹) قرآن پژوه سوری و از نواندیشان دینی سنی مذهب است. وی لیسانس مهندسی خود را از دانشگاه مسکو کسب نموده و سپس برای ادامه تحصیل راهی اروپای غربی گشته و سرانجام موفق به دریافت مدرک فوق لیسانس و دکترای خود از دانشگاه ایرلند گردید و چندین کتاب در حوزه تخصصی خود؛ یعنی معماری به رشته تحریر درآورد (فطانی، بی تا: ۵). محمد شحرور در ادامه سیر مطالعاتی خود؛ با وجود عدم تحصیلات اسلامی و حوزوی، چهارده اثر در زمینه‌های قرآن‌شناسی و اسلام‌شناسی منتشر ساخته^۱ و عمده دستاوردهای مطالعات قرآنی خود را در کتابی با نام «الکتاب و القرآن؛ قراءة معاصرة» مطرح نمود. اثر مذکور، حاوی برداشت‌هایی مبتنی بر علوم انسانی و تجربی جدید از قرآن می‌باشد (شحرور، بی تا: ۳۶) لذا ارائه همین دیدگاه‌های جدید، موجب ایجاد مخالفت‌هایی میان اندیشمندان مسلمان گردیده است و براین پایه آثار علمی متنوعی اعم از کتاب و مقاله در زمینه نقد و تحلیل افکار و آثار او عمدتاً به زبان عربی منتشر شده است.^۲ یکی از دیدگاه‌های جدید شحرور، ارائه معنایی متفاوت از واژه قرآنی فرقان است. بر پایه این نظریه، مفهوم فرقان در قرآن به معنای ده فرمان مشهور (Ten Commandments) خداوند به موسی (ع) در تورات است لذا این نواندیش با ایجاد ارتباط میان آیات قرآن از نگاه لغوی و معنایی؛ سعی در اثبات دیدگاه خود می‌نماید (ر.ک؛ شحرور، ۲۰۱۶م: ۵۸). شحرور در ادامه نظریه خود را بسط داده و معتقد است که اخلاق و فرقان با یکدیگر مرتبط هستند و دلایلی مفصل برای اثبات این دیدگاه در آثار خود ارائه می‌دهد. در هر حال، ارائه معنایی دقیق از واژگان قرآن و جلوگیری از برداشت‌های غیرعلمی و نیز تفسیر بدون مبانی صحیح، ضرورت پژوهش حاضر را شکل می‌دهند.

۱ - نام این آثار عبارتند از: کتاب و القرآن (قراءة معاصرة)، الدین و السلطة، الدولة و المجتمع، نحو أصول جديدة للفقہ، أم الكتاب و تفصیلها، التفكير و التغيير، القصص القرآنی (۲جلد)، تجفیف منابع الإرهاب، السنة الرسولية و النبوة، الإسلام الأصل و الصورة، الإسلام و الإیمان، الإسلام و الإنسان، فقه المرأة، دلیل قراءة معاصرة.

۲ - برخی از مشهورترین آثار در این زمینه عبارتند از: قراءة علمية للقرانات المعاصرة نوشته شوقی ابوخلیل، تهافت القراءة المعاصرة نوشته منیر شواف و بیضة الديك (نقد لغوی لکتاب الكتاب و القرآن)، نوشته یوسف الصیداوی.

۱-۱. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش نیز بیانگر این موضوع است که اگرچه درباره تحلیل و نقد لغوی و تفسیری اندیشه‌های شحرور پژوهش‌هایی به عربی و فارسی موجود است؛ از جمله: الف. کتاب «بیضه الدیک» نوشته یوسف الصیداوی، سال انتشار: بی تا. ب. مقاله «مفهوم‌شناسی واژ رجم در قرآن کریم بر اساس دیدگاه محمد شحرور» نوشته محمد نبی احمدی، الهه تمیمی و مهدی پورآذر، مجله مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، سال چهارم، تابستان ۱۳۹۹. ج. مقاله «بررسی زبان‌شناختی آیات ارث از نگاه محمد شحرور» نوشته محمدنبی احمدی و مهدی پورآذر، مجله ادب عربی دانشگاه تهران، سال سیزدهم، بهار ۱۴۰۰، اما هیچ کدام از تحقیقات علمی با موضوع نقد و تحلیل دیدگاه‌ها و آثار شحرور، به پرسش‌های این تحقیق پاسخ نداده‌اند.

۱-۲. روش پژوهش

لذا پژوهش حاضر بر آن است که با روشی تحلیلی-انتقادی مبانی مورد استفاده شحرور همانند: مراجعه به ریشه لغات و نیز ایجاد ارتباط میان آیات قرآن، را مورد بررسی قرار داده و در همین راستا ضمن تشریح نگاه این نواندیش دینی در مورد فرقان، دیدگاه مذکور را از منظر لغوی، نحوی و تفسیری تحلیل و نقد نماید و به پرسش‌های پیش رو پاسخ دهد:

الف) مدعای شحرور درباره واژه «فرقان» در قرآن چیست و مستندات و دلایل او برای اثبات دیدگاه خود چیست؟

ب) استدلال‌های شحرور از نگاه لغوی، ادبی و تفسیری با چه نقدهایی روبرو هستند؟ روند تحقیق در جستار حاضر به این صورت است که ابتدا به تفصیل دیدگاه شحرور در مورد معنای فرقان پرداخته و در ادامه، این دیدگاه جدید به فرقان را از نگاه لغوی، ادبی و تفسیری مورد تحلیل و نقد قرار داده است.

۲. تبیین و تحلیل دیدگاه شحرور در مورد فرقان

محمد شحرور در قسمت‌های متعددی از آثار خود اقدام به معناشناسی جدید فرقان نموده و

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۹

در ادامه نیز دیدگاه‌های خود در این موضوع را بر دلایل متنوع قرآنی و ادبی استوار ساخته است. دیدگاه‌های محمد شحرور، با موضوع فرقان در آثارش عبارتند از: الف. عمده دیدگاه‌های شحرور در مورد فرقان در اثر معروفش با نام الكتاب و القرآن «قراءة معاصره» (صص ۶۴-۶۸) مطرح شده‌اند. نویسنده در این قسمت نظریه جدید خود در مورد فرقان را مطرح نموده و با ارائه دلایل لغوی و قرآنی سعی در اثبات نظریه خود دارد. شحرور در قسمت دیگری از این اثر (صص ۴۹۱-۵۶۲) بر آن است که با ارائه دلایلی میان فرقان و اخلاق اجتماعی ارتباط برقرار نماید. ب. در کتاب السنه الرسولية و السنه النبویه (صص ۱۳۴-۱۳۶) شحرور معتقد است که میان تشریح ده فرمان در ادیان یهودیت و مسیحیت با اسلام تفاوت وجود دارد و با ارائه دلایلی سعی اثبات این تفاوت می‌نماید. ج. این نویسنده در کتاب أم الكتاب و تفصیلهای قراءه معاصره للحاکمیه الإنسانیة و تهافت الفقهاء و المعصومین با موضوع تفصیل محرمات، از بعضی از فرمان‌های ده گانه همانند (عدم شرک به خدا) یاد می‌کند اما تعداد محرمات را بیش از ده دانسته و به چهارده می‌رساند سپس هر یک را به تفصیل توضیح می‌دهد که از نگاه موضوعی، ارتباطی با مقاله حاضر ندارد (صص ۲۵۲-۲۶۰).

براین پایه ابتدا به تفصیل دیدگاه شحرور در مورد فرقان و نیز دلایل مؤید آن می‌پردازیم:

۲-۱. جایگاه کلمه فرقان در قرآن

از نگاه شحرور لفظ فرقان در شش جای قرآن تکرار گشته و در پنج موضع همراه الف و لام معرفه آمده است و در یک مورد نیز به صورت منون و نکره می‌باشد «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» (انفال/۲۹) پس از ذکر نکات فوق، شحرور معتقد است که فرقان به معنای ده فرمان موسی (ع) در تورات است (شحرور، بی‌تا: ۶۴) اما از نظر ریشه‌ای و لغوی دلایل خود برای ارتباط میان این کلمه و مصداق آن؛ یعنی ده فرمان را بیان نمی‌نماید و به هدف اثبات این نظریه در ادامه دلایل جدایی مفهوم فرقان را در آیه ۵۳ سوره بقره را تشریح می‌کند.

۲-۲. کتاب و فرقان؛ دو مفهوم جداگانه

اولین موضع کلمه فرقان در آیه مربوط به حضرت موسی (ع) است که همراه با کتاب آمده است «وَإِذِ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳) لذا کتاب موضوعی جداگانه از فرقان داشته به این دلیل که خداوند به وسیله «واو» میانشان تفاوت نهاده است. به عبارت دیگر «واو» از نوع عطف بوده و کاربرد عطف نیز ایجاد ارتباط میان دو موضوع جداگانه است. سپس شحرور معنای فرقان را شرح داده و از آن به عنوان ده فرمان یاد می‌کند (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۶۴).

۲-۳. تفصیل معنای اصطلاحی فرقان

از نگاه شحرور مقصود از فرقان سوره بقره، در سوره آل عمران تبیین شده است بر این پایه فرقان همراه با تورات و انجیل قبل از نزول کتاب بر پیامبر اسلام (ص)، بر موسی (ع) و عیسی (ع) نازل شده‌اند لذا فرقانی که بر موسی (ع) نازل شده همان فرقانی است که در ماه رمضان بر پیامبر (ص) نازل گشته است و بر این پایه ادامه می‌دهد که در آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» (بقره/۱۸۵) عطف فرقان بر قرآن نشان می‌دهد که این اصطلاح غیر از قرآن بوده و همراه با آن (قرآن) در ماه رمضان نازل شده است (شحرور، بی تا: ۶۴). از نظر شحرور با تفکر در آیات ۱۵۱ الی ۱۵۳ سوره أنعام معنای فرقان منزل بر موسی (ع) روشن می‌شود که همان ده فرمان مشهور است (ر.ک؛ جدول اول پیوست).

۲-۴. ارتباط فرقان و ده فرمان

شحرور دلیل تفسیر فرقان به ده فرمان را آیه ۱۵۴ أنعام می‌داند «ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَىٰ الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ» و مدعی است که ده فرمان تفصیل از کتاب بوده و منظور از کتاب موسی (ع) و عیسی (ع) تنها تشریح است که غیر تورات و انجیل می‌باشد و به آیه «وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ» (آل عمران/۴۸) برای اثبات مدعای خود استناد می‌کند بر این پایه نویسنده واو را در آیه از نوع عطف دانسته است لذا

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۱۱

تورات، انجیل، کتاب و حکمت را جدای از هم می‌داند. شحرور در ادامه بر اساس آیه «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ...» (فرقان/۱) نتیجه می‌گیرد که همان فرقان (ده فرمان) بر پیامبر نیز نازل شده است و در نهایت چنین سیری را برای آن ذکر می‌کند:

نزول اولیه ← ده فرمان بر موسی (ع) ← تثبیت ده فرمان توسط عیسی (ع) ←
نزول ثانویه ده فرمان بر محمد (ص)

دلیل نزول ثانویه ده فرمان بر پیامبر اسلام (ص) را بایستی در مرکزیت دین اسلام میان ادیان سه‌گانه و نیز اشتراک ادیان مذکور در رعایت این فرمان‌ها جست‌وجو نمود (شحرور، بی‌تا: ۶۶). پس از ذکر نکات فوق، شحرور به تبیین ارتباط میان آیات سوره انفال (آیه ۴۱) و سوره فرقان (آیه ۱) می‌پردازد.

۲-۵. ارتباط آیات سوره فرقان و انعام

بنابر نظر شحرور به علت تسمیه غزوه بدر به فرقان در آیه «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي الْأَجْمَعَانِ» (انفال/۴۱) و وقوع این جنگ در ماه رمضان، آیات فرقان (۱۵۱-۱۵۳ انعام) نیز بنابر آیه اول سوره فرقان به صورت تنزیل بر پیامبر (ص) در ماه رمضان فرستاده شده‌اند و لذا باور دارد به همین دلیل نام روز بدر فرقان است (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۶۶). پس از اثبات نزول فرقان در ماه رمضان، شحرور مبحث جدیدی مطرح نموده و معتقد است که فرقان به معنای ده فرمان دارای مضمون تازه‌ای است که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

۲-۶. مضمون فرقان از نگاه شحرور

از نظر شحرور مضمون ده فرمان اخلاقی (رعایت تقوای اجتماعی) بوده و مفاهیم عبادی در آن‌ها یافت نمی‌شود. او در ادامه برای اثبات مدعای خویش به سوره حمد مراجعه نموده و با طرح پرسشی درصدد است مصداق کسانی را که به راه راست هدایت شده‌اند را مشخص نماید. از نگاه این اندیشمند، بنی اسرائیل معاصر موسی (ع) مصداق «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» هستند که خداوند بنابر آیه «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ادْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (بقره/۴۷) آن‌ها را بر جهانیان فضیلت بخشیده است. از نظر شحرور مصداق راه راست (صراط مستقیم) همین فرمان‌های ده‌گانه است (بیانگر شیوه سلوک اخلاقی انسان) که ثابت هستند و در طول زمان همانند عبادات تغییر نمی‌کنند. از دیدگاه اسلامی نیز وصایا، حدود و عبادات؛ همان صراط مستقیم به معنای تقوای اجتماعی است. شحرور براساس دیدگاه فوق و نیز ارتباط آیه ۵۳ سوره بقره و آیات ۱۵۱-۱۵۳ سوره انعام بر این عقیده است که فرمان دهم اتباع از صراط مستقیم است «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ» (انعام/۱۵۲) لذا باور دارد کسی که از این فرمان‌ها تبعیت نکند مصداق مغضوبان و گمراهان آخر سوره حمد می‌شود (شحرور، بی‌تا: ۶۷). پس از ذکر نکات فوق، شحرور به تبیین دو مفهوم حکمت و فرقان در آیه ۴۸ سوره عمران می‌پردازد.

۲-۷. ارتباط حکمت و فرقان

نام وصایای ده‌گانه برای حضرت عیسی (ع) از نظر شحرور حکمت است «وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ» (آل عمران/۴۸). او مصداق کتاب را رسالت (مجموعه سلوک و قواعد انسانی)، حکمت را فرمان‌های ده‌گانه، تورات را نبوت موسی (ع) و انجیل را نبوت عیسی (ع) معنا می‌کند و در ادامه، مجموع آنچه که ذکر شد را کتاب مقدس نامیده است. این نویسنده دلیل خود برای معنی حکمت به وصایا را بر آیات ۲۳ الی ۳۹ سوره اسراء استوار می‌نماید و لذا معتقد است که در آیات مذکور نه عدد وصیت ذکر شده است و در آخر این آیات خداوند آن‌ها را به نام حکمت بر پیامبر وحی نموده است لذا وصایای ده‌گانه برای عیسی، موسی و محمد (ع) جزئی از حکمت بوده و جدای از سفارشی همانند «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» (اسراء/۳۷) می‌باشد (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۶۷) (ر.ک: جدول دوم پیوست).

۲-۸. حکمت از نگاه شحرور

محمد شحرور آیه «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا...» (اسراء/۳۷) را از جنس حکمتی می‌داند که به بندگانی همانند لقمان عنایت شده است لذا اعطای این حکمت اختصاص به انبیا

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۱۳

ندارد. او معتقد است که وصایای سوره اسراء برای موسی با عنوان فرقان مطرح شده‌اند و برای پیامبر (ص) و عیسی (ع) تحت عنوان حکمت آمده‌اند؛ بگونه‌ای که فرمان‌های ده‌گانه جزء اساسی آن محسوب می‌شود بر این اساس، حکمت نیز همان صراط مستقیم بوده که پیروی از آن برای تمام جوامع انسانی واجب است (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۶۸).

۲-۹. ارتباط توحید و فرقان

از نگاه شحرور اولین فرمان از وصایای ده‌گانه در فرقان توحید است که به خاطر شأن و جایگاه آن به عنوان وصیت ذکر شده است سپس به آیه ۸۷ انعام استناد نموده و معرفی نمودن صراط با (ال) را به علت عدم تکمیل فرمان‌های ده‌گانه می‌داند. شحرور در ادامه باور دارد وظیفه بیشتر پیامبران تاکید بر سفارش توحید است و بر همین پایه برخی از پیامبران نیز همانند شعیب (ع) افزون بر توحید، فرمان هفتم (وفای به میزان و پیمان) را توصیه نموده‌اند. لذا هیچ‌یک از آن‌ها تا زمان موسی (ع) به صورت کامل این فرمان‌ها را بیان نکرده است. شحرور در ادامه فرقان را به دو قسمت خاص و عام تقسیم نموده و فرقان عام را نازل شده بر موسی (ع) و عیسی (ع) و فرقان خاص را تنها مختص پیامبر (ص) می‌باشد (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۶۸).

۲-۱۰. ارتباط فرقان و اخلاق

شحرور در قسمت دیگری از اثر معروفش فرقان را به معنای تقوای اجتماعی دانسته است (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۴۹۱) و آن را چنین شرح می‌دهد: اخلاق مشترک میان ادیان سه‌گانه آسمانی لذا خداوند میانشان فرق نهاد و نام این اخلاق اجتماعی را در اسلام فرقان نامید. از نظر شحرور بر مسلمانان واجب است که با دیگر هم‌کیشان خود و نیز غیر مسلمانان براساس همین اخلاق مشترک تعامل نمایند نه بر اساس تقوای فردی که در ضمن آن‌ها عبادات اعتبار می‌یابند. شحرور تعالیم یهودی، مسیحی و اسلام را در موضوع فرقان مشترک می‌داند. از نگاه شحرور، فرقان عام عبارت است از: حد نازلی از تعالیم اخلاقی که رعایت آن بر تمامی انسان‌ها واجب است لذا به واسطه این نوع فرقان، تقوای اجتماعی تحقق

می‌یابد. از نگاه شحرور، پیروی از فرقان عام (وصایای عشر) موجب ایجاد تقوا در انسان می‌شود اما در ادامه معتقد است پیروی از فرمان‌های دیگری موجب می‌شود فرد به پیشوایی متقین برسد. این فرمان‌ها مختص اسلام بوده لذا از آن‌ها به عنوان فرقان خاص نام می‌برد (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۴۹۲).

۲-۱۱. فرقان خاص از نظر شحرور

شحرور مصادیق فرقان خاص را در آیات (۶۳-۷۴) سوره فرقان جست و جو نموده و در ادامه معتقد است وصایای ده گانه یاد شده در این آیات به صیغه اخباری نازل شده‌اند نه بر صیغه امر (همانند آیات فرقان عام) لذا اتباع از آن‌ها ضروری نیست اما اگر کسی مضاف بر فرقان عام از آن‌ها نیز پیروی نماید، از پیشوایان متقین می‌شود زیرا خداوند در پایان این وصایا فرموده است: «وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (فرقان/۷۴) لذا فرمان‌های مذکور اختصاص به متقین دارد بر این پایه مصداق متقین نیز بر اساس آیه «الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ...» دانشمندان علوم طبیعی هستند که در نشانه‌های طبیعی تفکر می‌کنند (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۴۹۳) (ر.ک: جدول سوم پیوست).

۲-۱۲. تشریح ده فرمان در اسلام و ادیان الهی

شحرور در اثر دیگری ده فرمان را برای پیامبر (ص) و سنتش تفصیلی می‌داند (ر.ک؛ شحرور، ۲۰۱۲م: ۱۳۴-۱۳۶). برای نمونه معتقد است احسان به والدین قبل از پیامبر (ص) نیز وجود داشته است و بر این پایه باور دارد نوح در آیه «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ» (نوح/۲۸) به صورت کلی و غیرمستقیم از مقوله احسان به والدین اشاره نموده است اما در قرآن کریم به تفصیل و اهمیت فراوان این دستور الهی تشریح شده است لذا به آیات متعددی در زمینه احسان به والدین اشاره می‌کند همانند: آیات (احقاف/۱۵-۱۸؛ اسراء/۲۳-۲۴؛ لقمان/۱۴-۱۵؛ عنکبوت/۸). شحرور در ادامه معتقد است وصیت تحریم قتل دارای تدوین و تفصیل بیشتری در اسلام نسبت به ادیان الهی دیگر است.

۳. تحلیل انتقادی دیدگاه شحرور

پس از تفصیل نگاه و دلایل محمد شحرور در مورد مفهوم فرقان، در این قسمت از مقاله به تحلیل و نقد لغوی، ادبی و تفسیری این دیدگاه و دلایل به شرح زیر می‌پردازیم:

۳-۱. بررسی ریشه واژه فرقان

مصدر فرقان از ریشه فَرَّقَ است. نظر لغت‌شناسان در معنای این ریشه به یکدیگر نزدیک بوده اما دارای تفاوت‌هایی هستند: به معنای جدایی و تفاوت بین دو یا چند چیز است (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱ق: ۹/۹۶؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۴/۴۹۳). در نگاهی دیگر فرقان به معنای جدایی و فاصله‌ای است که به معنی فلق نزدیک بوده اما فلق به اعتبار شکافتگی است و فرق به اعتبار جدایی (ر.ک؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۶۳۲؛ زبیدی، ۱۴۱۴ق: ۱۳/۳۹۳). بر خلاف نظر دوم، عده‌ای فرق را کاملاً به معنای شکافتگی (فلق) می‌دانند (ر.ک؛ ابن سیده، ۱۴۲۱ق: ۶/۳۸۳). گروهی از لغت‌شناسان نیز فرق را به معنای جدایی دانسته‌اند اما میان کلمات مترادف این ریشه همانند تفکیک و تفصیل از نظر محدوده و مصداق تفاوت قائل شده‌اند (ر.ک؛ ابوهلال عسکری، بی‌تا: ۱۴۹-۱۵۰؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۷۵/۹) و بر این پایه معتقدند: میان «تفکیک» و «فرق» تفاوت است به این دلیل که تفکیک جدایی مطالب از کتب است اما فرق به معنای جدایی به صورت عام و بدون مصداق است؛ به عبارت دیگر هر تفکیکی جزئی از تفریق است اما هر فرقی تفکیک محسوب نمی‌شود. این گروه در ادامه معتقدند میان «فصل» و «فرق» نیز تفاوت است به این معنا که فصل میان چند شیء در یک جمله واقع می‌شود همانند: «فصل الثوب و الکتاب و الأمر» اما فرق برای جدایی میان چند شیء کاربرد ندارد و بر این اساس گفته نمی‌شود: «فرق الأمر و الکتاب». با توجه به نکات فوق، مشخص نیست شحرور با استناد به کدام معنای ریشه‌ای میان فرقان و ده فرمان ارتباط برقرار نموده است لذا عدم اشاره شحرور، به معنای نادیده گرفتن روش خود (توجه به ریشه کلمات قرآنی) در طرح مباحث و ارائه نظریات جدید است (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۴۴). بدیهی است که پایه و اساس ارائه یک معنای جدید باید بر اساس ریشه آن کلمه باشد که این موضوع مهم در ارتباط معنایی فرقان و ده فرمان مشاهده نمی‌شود.

۲-۳. بررسی لغوی واژه فرقان

از نگاه عمده لغت‌شناسان فرقان مصدری است که معنایی عام دارد و به معنای کتابی الهی است که میان حق و باطل فرق می‌گذارد (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۱۴۸/۵؛ صاحب، ۱۴۱۴ق: ۳۹۵/۵؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۴۹۴/۴). برخی نیز این کلمه را صفت مشبیه بر وزن فعلان دانسته‌اند که معنایی رساتر از فرق دارد (ر.ک؛ فارسی، ۱۴۰۷ق: ۳۰۱؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۴۹؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۷۷/۹) بر این اساس مشخص نیست که شحرور در تخصیص فرقان به ده فرمان، این کلمه را صفت مشبیه دانسته است و یا مصدری عام. از نگاهی دیگر مشخص نیست براساس کدام قرینه لفظی و بدون توجه به نظر و تقسیم‌بندی لغت‌شناسان، معنایی جدید برای فرقان در نظر گرفته است.

۳-۳. معناشناسی قرآنی فرقان

واژه فرقان در آیات قرآن کریم به چهار معنا به کار رفته است:

الف) قرآن «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ...» (فرقان/۱). علت تسمیه قرآن کریم به فرقان از نگاه عمده مفسران متقدم (ر.ک؛ تستری، ۱۴۲۳ق: ۱۱۳؛ طبری، ۱۴۱۲ق: ۱۳۵/۱۸؛ واحدی، ۱۴۱۵ق: ۷۷۳/۲) و متأخر (ر.ک؛ جزائری، ۱۳۸۸ش: ۴۴۹/۳؛ آل‌غازی، ۱۳۸۲ق: ۶۵/۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۷۳/۱۵) تفاوتی است که کلام خداوند میان حق و باطل قرار می‌دهد.

ب) تورات «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳). همانند نگاه نخست علت تسمیه تورات به فرقان از نگاه متقدمان (ابوعبیده، ۱۳۸۱ق: ۴۰/۱؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ق: ۵۳/۱؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲ق: ۱۴۴/۱) و متأخران (آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۲۴۱/۱؛ نهاوندی، ۱۳۸۶ش: ۲۶۵/۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۹۶/۲) جدا نمودن حق و باطل به وسیله این کتاب است.

ج) در آیه «...إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» (انفال/۲۹) فرقان از نگاه متقدمان و متأخران به چهار معناست: نخست: علمی است که موجب خروج از شبهات و نیز تشخیص حق از باطل می‌شود (ر.ک؛ مقاتل، ۱۴۲۳ق: ۱۱۰/۲؛ تستری، ۱۴۲۳ق: ۷۱؛ قمی، ۱۳۶۳ش: ۲۷۲/۱). دوم: به معنای نوعی از یاری خداوند است که سبب جدایی حق از باطل می‌شود (فراء، ۱۹۸۰م:

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۱۷

۴۰۸/۱؛ طبری، ۱۴۱۲ق: ۱۴۷/۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۲۱۴/۲). سوم: راه نجات از سختی‌ها، آزار و صدمه مشرکین (ر.ک؛ ابن قتیبه، ۱۴۱۱ق: ۱۵۴؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق: ۳۴۷/۴؛ شهرستانی، ۱۳۸۷ش: ۳۵۱/۱). چهارم: مفسران متأخر فرقان را به معنای هدایتی می‌دانند که در کتب الهی موجود است و باعث تشخیص حق از باطل، راه درست از نادرست و نیز کسب معارف الهی می‌شود. به عبارت دیگر این فرقان ثمره تقوا است که به متقین عنایت می‌شود (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۵/۳؛ جزائری، ۱۴۲۴: ۲۸۳/۲).

د) غزوه بدر «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ...» (انفال/۴۱) علت تسمیه این غزوه به فرقان از نظر عمده مفسران تفریق میان حق و باطل در روز بدر است (طبری، ۱۴۱۲ق: ۲۲۶/۱؛ واحدی، ۱۴۱۶ق: ۱۰۷/۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق: ۸۰/۱).

با توجه به معانی مذکور، از نگاه قرآنی مفسران؛ واژه فرقان، معنای مدنظر شحرور (ده فرمان) را حمل نمی‌کند.

۳-۴. معنانشناسی لغوی کتاب و فرقان (آیه ۵۳ سوره بقره)

از نگاه عمده لغت‌شناسان، در آیه «وَإِذِ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» کتاب و فرقان هر دو به معنای تورات می‌باشند و معنای جداگانه‌ای ندارند (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱ق: ۹۷/۹؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۶۳۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۳۰۲/۱۰) لذا مشخص نیست شحرور به کدام دلیل و قرینه، کتاب و فرقان را از نظر معنا جداگانه تفسیر می‌نماید.

۳-۵. بررسی و تشخیص نوع واو (آیه ۵۳ سوره بقره)

از نگاه نحویان واو در لغت عرب دارای انواع متعددی است که در موارد متنوعی استعمال می‌شود. بگونه‌ای که به ادعای برخی، تعداد آن‌ها به بیش از ده مورد نیز می‌رسد همانند: واو سنخ، عطف و تفسیر (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۱۶ق: ۳۰۲؛ عباس حسن، بی‌تا: ۴۸) به عبارت دیگر عطف تنها یک نوع استعمال برای واو است مضاف بر این که هر دو نوع واو عطف و تفسیر به کرات در قرآن استفاده شده است و مفسران میان آن‌ها تفاوت نهاده‌اند همانند:

کلمه عذاب در آیه «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْعَذَابِ الَّذِي نُنزِلُ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنبَاءِنَا قُلْ إِنَّ الْعَذَابَ الَّذِي نُنزِلُ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا هُوَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ لَعْنَةً مِنْ رَبِّكَ وَتَعْلَقُونَ» (ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۱۱۱/۱؛ سیوطی، ۱۴۲۴ق: ۲۳۷/۲). در آیه «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ» (توبه/۶۱) مصداق آزار پیامبر به وسیله او تبیین شده است «وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ» (ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۱۱۱/۱؛ فیضی، ۱۴۱۷ق: ۴۵۸/۲).

از نظر مفسران، واو در آیات «أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ» (اعراف/۶۳) و «وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى» (لیل/۳) از نوع عطف است (اخفش، ۱۴۱۱ق: ۵۸۰/۲؛ زحیلی، ۱۴۱۱ق: ۲۴۸/۸).

از نظر تفسیری، برخی از مفسران متقدم واو را از نوع عطف دانسته و بر این عقیده‌اند که کتاب بر موسی و فرقان بر محمد (محدوف در آیه) نازل شده است به این دلیل که تورات به یکباره و قرآن به صورت متفرق نازل شده است (ر.ک؛ فرآء، ۱۹۸۰م: ۳۷/۱) نظریه فرآء بنا بر نظر عمده مفسران ضعیف می‌باشد به این دلیل که بدون ضرورت خاصی قرآن به معنای مجازی حمل شده و نیز سیاق آیه دلالت بر ارتباط فرقان و کتاب به موسی (ع) دارد (ر.ک؛ شیخ طوسی، بی‌تا: ۲۴۲/۱؛ سید مرتضی، ۱۴۳۱ق: ۱۱۳/۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۲۳۵/۱؛ شوکانی، ۱۴۱۴ق: ۱۰۱/۲).

در آیه «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳). استعمال واو بنا بر نظر عمده کتب تفسیری ادبی، عطف به معنای تفصیل نیست و از نوع تفسیری است لذا کلمه فرقان، کتاب را تفسیر نموده و مفهومی جداگانه از آن ندارد (ر.ک؛ سمین، ۱۴۱۴ق: ۲۲۵/۱؛ محلی، ۱۴۱۶ق: ۱۱؛ ابوالسعود، ۱۹۸۳م: ۵۴/۱؛ شعراوی، ۱۹۹۸م: ۳۴۰/۱). بدیهی است عطف میان دو مفهوم جداگانه نیز از مشهورترین کاربردهای واو می‌باشد. برای مثال در جمله: «أكرمتم زيدا و عمروا» عمر و زید دو شخصیت جداگانه دارند اما شهرت و کثرت استعمال حرف واو به عنوان عطف موجب ایجاد انحصار در این کاربرد نمی‌شود. به نظر می‌رسد شحور بدون بررسی انواع استعمال واو در کتب تفسیری و نحوی و نیز بدون وجود قرینه‌ای لفظی یا معنوی، واو را به معنای عطف گرفته است تا دیدگاه خود در مورد جدایی دو مفهوم کتاب و فرقان را اثبات نماید.

۴. نقد نحوی نگاه شحرور در آیه ۱۸۵ بقره

در آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» (بقره/۱۸۵) به نظر عمده کتب تفسیر ادبی، عبارت «مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» صفتی است که موصوفش بینات می‌باشد (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۲۲۷/۱؛ ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۲۲۱/۱؛ ابن عاشور، ۱۹۸۴م: ۱۷۳/۲). قسمت اول آیه «أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ» هدایت قرآن اختصاص به عموم مردم دارد اما قسمت دوم آیه «وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» به نظر برخی از مفسران هدایت مختص متقین است (ر.ک؛ فخررازی، ۱۴۲۰ق: ۲۵۴/۵) به عبارت دیگر در صورت عطف عبارت «مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» با قسمت اول، تکرار ایجاد می‌شود به این معنا که خداوند اختصاص هدایت به عموم مردم را یک مرتبه با نام قرآن و بار دیگر به اسم فرقان ذکر نموده است لذا اشکالات شحرور در این موضوع عبارتند از: الف) بدون اعتنا به نکات نحوی و تفسیری، عبارت «مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» را معطوف بر قسمت اول «أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ» دانسته است بدون آن که به تکرار ایجاد شده اشاره‌ای نماید و یا دلیلی برای رفع آن ارائه دهد. ب) عدم توجه به نقش صفت و موصوف. ج) عدم بررسی دیدگاه‌های مفسران و نحویان در مورد این آیه.

۴-۱. نقد روش تفسیری شحرور

شحرور برای اثبات مدعای خود در مورد فرقان از روش تفسیری قرآن به قرآن بهره می‌برد اما قرائن لفظی و معنوی میان دو آیه مرتبط با هم را نادیده می‌گیرد برای نمونه اصطلاح فرقان در آیه ۱۸۵ بقره را به وسیله آیات ۱۵۱-۱۵۳ سوره انعام معنا نموده اما قرائنی که موجب ارتباط معنایی این دو آیه با یکدیگر می‌شوند را ذکر نمی‌کند حال آن که از نظر مفسران، بدیهی‌ترین شرط تفسیر قرآن به قرآن وجود قرائن و مشترکات میان دو یا چند آیه است (ر.ک؛ فضل حسن عباس، ۱۴۳۷ق: ۱۸۷/۱؛ طیار، مساعد و جمع من المؤلفین، ۱۴۳۹ق: ۱۳۴/۱؛ فتحی، علی، ۱۳۸۸ش: ۲۳).

۲-۴. نقد معنای کتاب و حکمت از نگاه مفسران

به عقیده برخی از محققان، بدیهی است که واو در آیه از نوع عطف بوده لذا تورات و انجیل به کتاب معطوف هستند (ر.ک؛ صالح، ۱۹۹۸م: ۵۹/۲ کرباسی، ۱۴۲۲ق: ۴۷۹/۱) اما کتاب در این آیه به معنای تشریح نیست. بنابر نظر عده‌ای از مفسران، در معنای کتاب سه دیدگاه وجود دارد: الف. نوشتن ب. کتب انبیای پیشین ج. تورات (ر.ک؛ ماتریدی، ۱۴۲۶ق: ۳۷۳/۲). در میان متقدمان نظری برای ترجیح یکی از معانی سه‌گانه وجود ندارد. عمده متأخران درباره عطف و معنای کتاب معتقدند که: الف. الف و لام در دو کلمه کتاب و حکمت از نوع جنس است. ب. کتاب آن وحیی است که برای رفع اختلاف مردم نازل شده است و منظور از حکمت، آن معرفتی است که برای اعتقاد و عمل آدمی مفید تلقی می‌شود لذا تورات و انجیل کتاب‌هایی هستند که مشتمل بر وحی و حکمت می‌باشند و تفاوتی ماهوی میان آن‌ها بر قرار نیست. ج. عطف از باب «ذکر فرد» بعد از «ذکر جنس» است؛ به دلیل رساندن اهمیتی که در فرد وجود دارد در نتیجه عطف به معنای جدایی میان این مفاهیم (کتاب، حکمت، تورات و انجیل) نیست (ر.ک؛ بلاغی، بی‌تا: ۲۸۴/۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۹۸/۳؛ نهانندی، ۱۳۸۶ش: ۶۲۶/۱) لذا مفسران متأخر از چند جهت با شحور مخالفت دارند؛ از جمله: الف. علت عطف، تفصیل و جدایی میان مفاهیم نیست. ب. تورات و انجیل شامل کتاب و حکمت بوده و این مفاهیم به صورت مستقیم با هم در ارتباط هستند و ماهیتی جداگانه ندارند. برخلاف مفسران متأخر، شحور بدون ذکر شواهد و قرائنی «واو» را به معنای جدایی دانسته است.

۳-۴. نقد ارتباط کتاب و تشریح

بنا بر عقیده بسیاری از محققان مسلمان، عیسی (ع) در مقام تشریح و وضع احکام نبوده و دین او تنها جنبه هدایت، ارشاد و اصلاح بدعت‌های دین موسوی را دارد (ر.ک؛ ابن قیم جوزیه، ۱۴۴۰ق: ۲۲۴؛ اشقر، ۱۴۱۰ق: ۲۵۶؛ تویجری، بی‌تا: ۲۱۰۲/۳؛ هاشمی، علی ۱۳۸۹ش: ۱۳۵-۱۳۹) دارد؛ موضوعی که محققان غیرمسلمان نیز بر آن صحنه نهاده‌اند (ر.ک؛ بایر ناس، ۱۳۹۶ش: ۵۹۷-۶۰۰؛ هیوم، ۱۳۹۱ش: ۴۱۰-۴۱۱؛ بی‌یار، ۱۳۹۶ش: ۱۴؛

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۲۱

دان ناردو، ۱۴۰۱ش: ۲۹). قسمت‌های مختلفی از عهد جدید بر تشریحی نبودن نبوت عیسی (ع) و رعایت احکام دین موسی (ع) تأکید دارند:

«تصور مکنید که من بهر ابطال تورات و رسائل انبیا آمده‌ام بلکه آمده‌ام آنرا تکمیل کنم. تصدیق می‌کنم تا آن که زمین و آسمان زائل نشود یک همزه یا نقطه از شریعت موسی (ع) تغییر نخواهد کرد. پس هر کس ذره‌ای از احکام شریعت را سست نماید در ملکوت آسمان صغیر می‌شود» (همدانی، ۱۳۸۸ش: انجیل متی، باب پنجم، آیات ۱۸-۲۰). حضرت عیسی (ع) در موارد متعدد روحانیون یهود را به علت عمل نکردن به شریعت یهود سرزنش می‌کند که به دو مورد از این خطاب‌های عتاب‌گونه اشاره می‌شود «وای بر شما ای فقیهان یهود! زیرا شریعت را به عنوان بار گران بر مردم تحمیل می‌کنید اما خود آنرا انجام نمی‌دهید (ر.ک؛ همدانی، ۱۳۸۸ش: انجیل لوقا: باب یازدهم، آیه ۴۷) و در جایی دیگر از همین انجیل می‌فرماید: «وای بر شما فقیهان یهود! کلید شریعت و معرفت را در دست خود دارید اما نه خود به دروازه آن وارد می‌شوید و نه آیندگان را بهره‌مند می‌سازید» (همان، باب یازدهم: آیه ۵۲).

پایبندی به شریعت موسی (ع) حتی میان حواریون نیز ریشه دوانیده بود به اندازه‌ای که پولس، پطرس (بزرگترین حواری عیسی) را به علت پایبندی بیش از اندازه به شریعت یهود سرزنش می‌کند: «چون پطرس به انطواکیه آمد با او روبرو شدم و او را بسیار سرزنش نمودم زیرا مستحق ملامت بود و به او گفتم: بسیار به دین یهود وابسته‌ای و امت‌ها را وادار می‌سازی که شریعت یهود را انجام دهند» (همدانی، ۱۳۸۸ش: رساله پولس به غلاطیان: باب دوم، آیه ۱۲-۱۴).

مجموع سخنان فوق در عهد جدید نشان می‌دهد بر خلاف نظر شحرور، عیسی (ع) در مقام تشریح نیست و در نتیجه معنای کتاب برای عیسی (ع) نمی‌تواند وضع شریعت باشد. به عبارت دیگر شحرور ابتدا می‌بایست تمام عهد جدید را مورد بررسی قرار دهد و سپس بنا بر قرائن موجود در آن کتاب نتیجه‌گیری نماید که عیسی (ع) در مقام تشریح بوده لذا کتاب دارای معنای شریعت است اما چنین روشی در اثبات نظریه ارتباط کتاب و تشریح

مشاهده نمی شود.

۴-۴. نقد دیدگاه ارتباط آیات سوره فرقان و أنعام

علت تسمیه جنگ بدر به فرقان از نظر عمده مفسران تفریق میان حق و باطل به وسیله این جنگ است (طبری، ۱۴۱۲ق: ۲۲۶/۱؛ واحدی، ۱۴۱۶ق: ۱۰۷/۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق: ۸۰/۱) و مشخص نیست شحرور با کدام قرینه سعی در ایجاد تسمیه‌ای بر خلاف نظر مفسران دارد لذا به نظر می‌رسد شحرور تکرار واژه فرقان در آیات را برای اثبات ارتباط این دو آیه و نیز تسمیه آیه ۴۱ سوره انفال، را مدنظر داشته است. عمده مفسران معتقدند انعام سوره‌ای مکی است اما آیات ۱۵۱-۱۵۳ این سوره در مدینه نازل شده است (ر.ک؛ طبرانی، ۲۰۰۸م: ۴/۳؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق: ۱۳۱/۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق: ۳/۳) لذا شحرور بنا بر همین نگاه معتقد است این آیات در حین وقوع جنگ بدر نازل شده‌اند اما تفسیر مفسران صرفاً به مدنی بودن این آیات اشاره دارد. به نظر می‌رسد شحرور در این قسمت به نظر مفسران متقدم استناد می‌جوید حال آن‌که از نظر او تفسیر متقدمان دارای ارزش استنادی نبوده و موجب رکود و انجماد علمی می‌گردد (شحرور، بی تا: ۲۸). از نگاهی دیگر برخی از مفسران معتقدند که سیاق واحدی بر تمامی آیات سوره أنعام حاکم است و همین سیاق واحد بیانگر نزول تمامی آیات این سوره در مکه است و لذا اقوال متضمن نزول جداگانه برخی از این آیات اعتباری ندارد (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۵/۷-۶).

۴-۵. نقد ارتباط متقین و فرقان خاص

شحرور معتقد است کسی که به فرمان‌های ده‌گانه باعنوان فرقان خاص (ر.ک: جدول سوم) عمل نماید از متقین محسوب می‌شود و بنابر آیه «وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ...» (فرقان/۷۳) منظور از آیات ظواهر طبیعی است و بر این پایه خداوند فهم آیات مذکور را بنابر آیه «وَالَّذِينَ يَبْتُغُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا» (فرقان/۶۴) به اهل عبادت اختصاص نداده است در نتیجه مصداق متقین در این آیه دانشمندان علوم طبیعی هستند که ظواهر هستی را درک می‌کنند.

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۲۳

از نظر عمده مفسران متقدم (ر.ک؛ فراء، ۱۹۸۰م: ۲۷۴/۲؛ واحدی، ۱۴۱۵ق: ۷۸۴/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۲۷۴/۷) و متأخر (ر.ک؛ صدیق حسن خان، ۱۴۲۰ق: ۵۷/۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۳۹/۱۵؛ حوی، ۱۴۲۴ق: ۳۸۸۰/۷) منظور از متقین کسانی هستند که آیات قرآن را یاد می‌کنند لذا مشخص نیست شحرور بر اساس کدام دلیل، برخلاف نظر مفسران مصداقی جدید برای آیات مشخص می‌سازد. در نتیجه بنا بر تفسیر مفسران از دو مفهوم آیات و متقین، پایه ادعای شحرور دارای اشکال است. از نگاه دیگر واضح است که علوم مختلف به اندازه‌ای گسترده هستند که از موضوعات مادی فراتر می‌روند لذا بر اساس استنتاج شحروردانشمندان دیگر علوم مرتبه‌ای دون از ائمه علوم مادی دارا هستند. این گونه استنتاج از آیات قرآن ناقص، غیر علمی و بدون پشتوانه بوده و باعث ایجاد ذهنیت تعصب فکری مؤلف مبنی بر توجه به گروهی خاص و نادیده انگاشتن سایر اکتشافات معنوی، عقلی و فکری می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

حاصل جستار حاضر در پاسخ پرسش‌های تحقیق این است که:

۱. از نگاه ریشه‌ای و لغوی، واژه فرقان معنای مد نظر شحرور را حمل نمی‌کند به عبارت دیگر ارتباطی میان فرقان و ده فرمان از این منظر وجود ندارد.
۲. مصادیق ده فرمان و آیات مورد استناد شحرور با وجود اشتراکاتی جزئی، دارای تفاوت‌های بسیار کمی و کیفی بوده و بر این اساس نمی‌توانند به صورت کامل نظریه شحرور را پشتیبانی نمایند برای نمونه آیات متعددی که مورد استناد واقع شده‌اند (انعام/۱۵۲) ارتباطی با ده فرمان ندارند.
۳. دیدگاه‌های شحرور دارای اشتباهات نحوی بسیاری است که با اصول اولیه علم نحو در تضاد است. برای نمونه شحرور «او» را در موارد بسیاری به هدف اثبات نظر خود به عطف تفسیر نموده لذا نگاه باتوجه به سیاق آیه دارای اشکالات فراوانی از نگاه مفسران و نحویان است در نتیجه نمی‌توان از آن برای اثبات یک نظریه استفاده نمود.
۴. نظریه شحرور از نگاه مبانی تفسیری با مشکل روبرو است. برای نمونه او از شأن نزول

آیات سوره انعام (۱۵۱-۱۵۳) برای اثبات ادعای خود مبنی بر نزول فرقان در ماه رمضان و جنگ بدر، بهره می‌جوید اما از این نکته غافل است که مفسران متقدم صرفاً به نزول مدنی (بدون اشاره به واقعه‌ای خاص) این آیات توجه داشته‌اند و این موضوع متفاوت از قول برخی از مفسران متأخر است که نزول مدنی برخی از آیات را با توجه به سیاق واحد سوره انعام رد می‌کنند در ادامه شحرور قرینه و استدلالی برای ارائه معنایی جدید از واژه آیات (ظواهر طبیعی) در آیه ۷۳ سوره فرقان ارائه نمی‌دهد اما بر اساس همین معنای جدید مدعی است که منظور از متقین دانشمندان علوم طبیعی هستند لذا افزون بر عدم وجود قرائن لفظی و معنوی، مفسران متقدم و متأخر، مصادیق آیات و متقین را بر اساس سیاق آیات سوره فرقان مشخص نموده‌اند اما مشخص نیست شحرور با کدام دلیل یا دلایل دیدگاه‌های مفسران فریقین را رد نموده است.

۵. نتیجه کلی پژوهش حاکی از آن است که مجموعه برداشت‌های شحرور از قرآن بر نظریه هرمنوتیکی خاص او^۱ مبتنی است لذا اعتباری برای دریافت و فهم مراد ماتن (و مشخصاً در برداشت از قرآن، اعتباری به فهم مراد جدی خداوند) قائل نیست، بلکه از نظر تفسیر متن معتقد به مرگ مؤلف است، لذا از دید دانش تفسیر و هرمنوتیک سنتی، دیدگاه او نوعی تفسیر به رأی به شمار می‌آید.

جدول ۱. مقایسه آیات سوره انعام (۱۵۱-۱۵۳) با ده فرمان تورات

آیات سوره انعام	ده فرمان تورات	توضیحات
۱. أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا.	تورا معبود دیگری جز من نباشد. هیچ تصویری از آنچه در آسمان یا بر روی زمین یا در آب است، نساز و آنها را پرستش نکن (فرمان دوم).	در سوره انعام به صورت کلی از شرک نهی شده است اما در فرمان دوم تورات مصادیق شرک اندکی مفصل است.

۱. نظریه خاص هرمنوتیکی شحرور عبارت از «ثبات النص و حرکیه المحتوى» است و مفهوم اجمالی آن این است که اگر چه متن قرآن ثابت و مطابق با وحی است که خداوند به حضرت محمد (ص) انزال نموده است، لیکن تفسیر آن بر اساس مقتضیات زمان متحرک و وابسته به فهم مفسران هر زمان دارد (شحرور، ۲۰۰۸: ۲۸) تبیین و نقد این دیدگاه در این مقال نمی‌گنجد و نگارش مقاله مستقل می‌طلبد.

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۲۵

آیات سوره انعام	ده فرمان تورات	توضیحات
۲. وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا.	پدر و مادر را احترام بگذار (فرمان پنجم).	-
۳. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ.	قتل نکن (فرمان ششم)	آیه دلالت بر نهی کشتن فرزندان به علت ترس از نبود روزی دارد اما در فرمان ششم به صورت عام از قتل نهی شده است.
۴. وَلَا تَقْرَبُوا أَلْفَواِحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ.	زنا نکن (فرمان هفتم)	منظور از فواحش در آیه مذکور از نظر اهم مفسران سنی ^۱ و شیعه ^۲ زنا است. همانگونه که در آیه (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا) (اسراء/۳۲) نیز زنا از مصادیق فحشا معرفی شده است لذا این قسمت با فرمان هفتم تورات مطابقت دارد.
۵. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ	قتل نکن (فرمان ششم)	این قسمت از آیه در مقایسه با مورد سوم، مطابقت بیشتری با فرمان ششم تورات دارد و مشخص نیست به کدام دلیل شحرور آن‌ها را به صورت جداگانه مطرح نموده است.
۶. وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ.	عدم مصداق در ده فرمان	-
۷. وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ	عدم مصداق در ده فرمان	-
۸. وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدُوا.	عدم مصداق در ده فرمان	-
۹. وَيَعْهَدِ اللَّهُ أَوْفُوا.	عدم مصداق در ده فرمان	-
۱۰. وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ.	عدم مصداق در ده فرمان	این دستور محتوایی تازه ندارد تا به عنوان فرمانی جدید مطرح شود.

۱. طبری ۱۴۱۲ق: ۶۴/۵؛ سمرقندی ۱۴۱۶ق: ۴۹۴/۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق: ۲۰۳/۴.

۲. مقاتل بن سلیمان ۱۴۲۳ق: ۵۹۷/۱؛ شیخ طوسی، بی تا: ۳۱۵/۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۵۹۰/۴.

پیوست

جدول ۲. مقایسه آیات سوره اسراء (۲۹-۲۳) با ده فرمان تورات

آیات سوره اسراء	ده فرمان تورات	توضیحات
۱. وَفَضَى رَبُّكَ أَلا تَعْبُدُوا إِلاَّ إِيَّاهُ.	تو را معبود دیگری جز من نباشد. هیچ تصویری از آنچه در آسمان یا بر روی زمین یا در آب است، نساز و آنها را پرستش نکن (فرمان دوم).	-
۲. وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا.	پدر و مادرت را احترام بگذار (فرمان پنجم).	-
۳. وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَكَاتِبُدِّرْ تَبْدِيرًا.	عدم مطابقت با ده فرمان	مضامین رعایت حقوق خویشاوندان ^۱ ، کمک به فقرا ^۲ و پرهیز از اسراف ^۳ هر یک جداگانه در تورات ذکر شده‌اند.
۴. وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا.	عدم مطابقت با ده فرمان	
۵. وَلا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ.	قتل نکن (فرمان ششم)	برای توضیحات این قسمت ر.ک: جدول اول مورد سوم.
۶. وَلا تَقْرَبُوا الزَّنا.	زنا نکن (فرمان هفتم)	-
۷. وَلا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ.	قتل نکن (فرمان هفتم)	-
۸. وَلا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ... وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ.	عدم مطابقت با ده فرمان	
۹. وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقَيْسَاسِ الْمُسْتَقِيمِ.	عدم مطابقت با ده فرمان	-

۱. اگر از میان خویشان برادرت فقیر شد و مجبور شد حقش را بفروشد تو آن را بخر و به او بازگردان (همدانی،

۱۳۸۸ش: سفر لاویان، فصل بیست و پنجم آیه ۲۵).

۲. کسی که به فقیر می‌بخشد محتاج نخواهد گردید (همدانی، ۱۳۸۸ش: امثال سلیمان: فصل بیست و هشتم، آیه ۲۷).

۳. در میان شراب‌خواران و گوشت‌خواران آشوبگر نباشید، زیرا مستی و اسراف باعث فقر می‌شود (همدانی،

۱۳۸۸ش: امثال سلیمان، فصل بیستم، آیه ۲۴).

جدول ۳. مقایسه فرقان عام و خاص

توضیحات	فرقان عام (ده فرمان)	فرقان خاص
شحرور این آیه را شامل دو مضمون جداگانه همانند: رعایت تواضع و نحوه برخورد با جاهلان، دانسته است.	-	۱-۲. وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (فرقان/۶۳).
شحرور سه آیه را باهم مرتبط می‌داند و آن‌ها را در قالب یک وصیت تنظیم می‌کند.	-	۳. وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (فرقان/۶۴)، وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (فرقان/۶۵)، إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (فرقان/۶۶).
-	-	۴. وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (فرقان/۶۷).
این قسمت از سوره فرقان با آیات سوره اسراء که از نظر شحرور شامل فرمان‌های ده گانه است مرتبط است و تنها تفاوت از نظر صیغه افعال می‌باشد بدین معنا که در در فرقان اخباری و در آیات سوره اسراء بگونه امر بیان شده‌اند.	۱. أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا. ۲. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ. ۳. وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا.	۵-۷. وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ... (فرقان/۶۸). يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا (فرقان/۶۹). إِمَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا... (فرقان/۷۰) وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (فرقان/۷۱)!
در فرمان‌های ده گانه منزل بر موسی (ع) که از نظر شحرور با عنوان فرقان عام یاد شده‌اند دستوری با مضامین مذکور موجود نیست و مشخص نیست نویسنده به کدام دلیل دستورات این آیات را جزء ده فرمان محسوب می‌کند.	وإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ (انعام/۱۵۲).	۸-۹. وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (فرقان/۷۲).

۱. به نظر می‌رسد هدف شحرور از بیان این آیات، مطلق وصایا باشد در این صورت مشخص نیست که به کدام دلیل سه آیه آیه ۷۱-۶۹ اضافه شده‌اند. آیات مذکور هر چند از نظر سیاق با آیات قبل مرتبط هستند اما به مطلق وصایا اشاره ندارند.

توضیحات	فرقان عام (د) (فرمان)	فرقان خاص
-	-	۱۰. وَالَّذِينَ إِذَا دُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (فرقان/۷۳)، الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (فرقان/۷۴).

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Kavous Rohi
Barandagh
Mohammadreza
Daftari

 <https://orcid.org/0000-0003-3474-0421>

 <https://orcid.org/2663-5548-0001-0009>

منابع

- قرآن کریم. (۱۳۷۷). ترجمه محمدرضا آدینه‌وند. تهران: نشر اسوه.
- آل غازی، عبدالقادر. (۱۳۸۲ق). *بیان المعانی*. چاپ اول. دمشق: مطبعة الترقی.
- آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. تحقیق: علی عبدالباری. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱ق). *المحکم و المحيط الأعظم*. تصحیح: عبدالحمید هنداوای. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن عاشور، محمد طاهر بن محمد. (۱۹۸۴م). *التحریر و التنویر*. تونس: الدارالتونسیه للنشر.
- ابن عرفه، محمد بن احمد. (۲۰۰۸م). *التفسیر*. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ق). *المحرر الوجیز فی تفسیر کتاب العزیز*. تحقیق: محمد عبدالسلام. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ق). *مقایس اللغه*. تصحیح: هارون عبدالسلام. چاپ اول. قم: مکتب الأعلام الإسلامی.
- ابن قیم، محمد بن ابی بکر. (۱۴۴۰ق). *جلاء الأفهام*. تحقیق: زائد النشیری. چاپ پنجم. بیروت: دارابن حزم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. چاپ سوم. بیروت: دارصادر.
- ابو السعود، محمد بن محمد. (۱۹۸۳م). *إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم*. چاپ اول. بیروت: دارإحياء التراث العربی.
- ابوعبیده، معمر بن مثنی. (۱۳۸۱ق). *مجاز القرآن*. تصحیح: فؤاد سزگین. چاپ اول. قاهره. مکتبه الخانجی.
- ابوهلال عسکری، حسن بن عبدالله. (بی تا). *الفروق اللغویه*. تحقیق: محمد سلیم. قاهره: دارالعلم و الثقافه.
- اخفش، سعید بن مسعده. (۱۴۱۱ق). *معانی القرآن*. چاپ اول. قاهره: مکتبه الخانجی.
- ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱ق). *تهذیب اللغه*. چاپ اول. بیروت. دارإحياء التراث العربی.
- اشقر. عمر بن سلیمان. (۱۴۱۰ق). *الرسل و الرسائل*. چاپ چهارم. کویت. مکتبه الفلاح للنشر و التوزیع.

بایرناس، جان. (۱۳۹۶ش). *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه علی اصغر حکمت. چاپ سوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

بلاغی، محمدجواد. (بی تا). *آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن*. قم: بنیاد بعثت.
بی بار، آن ماری. (۱۳۹۵ش). *دائرة المعارف مصور مسیحیت (مروری بر راز و رمزهای باوری دو هزارساله)*. ترجمه حبیب بشیر پور و معصومه انصاری. چاپ اول. تهران: نشر سایان.
بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ق). *أنوار التنزیل وأسرار التأویل*. تصحیح: محمد مرعشلی. چاپ اول. بیروت: دارإحیاء التراث العربی.

تستری، سهل بن عبدالله. (۱۴۲۳ق). *التفسیر*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
تویجری، محمد بن ابراهیم. (بی تا). *موسوعه فقه القلوب*. بی جا: بیت الأفکار الدولیه.
ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ق). *الکشف و البیان*. چاپ اول. بیروت: دارإحیاء التراث العربی.
حوئی، سعید. (۱۴۲۴ق). *الأساس فی التفسیر*. چاپ ششم. قاهره: بی نا.
جزائری. نعمت الله بن عبدالله. (۱۳۸۸ش). *عقود المرجان فی تفسیر القرآن*. چاپ اول. قم: نور و حی.

جزائری، جابر بن موسی. (۱۴۲۴ق). *أسیر التفاسیر*. چاپ اول. مدینه المنوره: مکتبه العلم و الحکم.
دان ناردو. (۱۴۰۱ش). *پیدایش مسیحیت*. ترجمه مهدی حقیقت خواه. چاپ اول. تهران: نشر ققنوس.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات فی ألفاظ القرآن*. بیروت: دارالقلم.
زبیدی، مرتضی. (۱۴۱۴ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*. بیروت: دار الفکر.
زحیلی، وهبه. (۱۴۱۱ق). *التفسیر المنیر*. چاپ دوم. بیروت: دارالفکر.
زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*. چاپ سوم. بیروت: دارالکتب العربی.

سمرقندی، نصر بن محمد. (۱۴۱۶ق). *بحر العلوم*. تحقیق: عمر عمروی. چاپ اول. بیروت: دارالفکر.

سمین، احمد بن یوسف. (۱۴۱۴ق). *الدر المصون فی علوم الکتاب المکنون*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

سید مرتضی، علی بن حسین. (۱۴۳۱ق). *نفائس التأویل*. بیروت: مؤسسه الأعلمی.

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۳۱

سیوطی، عبدالرحمن بن أبی بکر. (۱۴۰۴ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. قم: مکتبه آیه الله المرعشی.

_____ (۱۴۲۴ق). نواهد الأبتکار و شوارد الأفكار. المملكة العربية السعودية: جامعه القرى.

شحرور، محمد. (۲۰۱۵م). أم الكتاب و تفصیلها «قراءة معاصرة للحاکمیة الإنسانیة و تهافت الفقهاء و المعصومین. بیروت: دارالساقی.

_____ (۲۰۰۸م). تعجیف منابع الإبرهاب. چاپ اول. بیروت: الأهالی للطباعة و النشر و التوزیع.

_____ (۲۰۱۲م). السنّة الرسوليّة و السنّة النبویه. بیروت: دارالساقی.

_____ (بی تا). الكتاب و القرآن (قراءة معاصرة). چاپ اول. دمشق: الأهالی للطباعة و النشر و التوزیع.

_____ (۲۰۱۶م). دليل القراءة المعاصرة للتنزیل الحکیم. بیروت: دارالساقی.

شعراوی، محمد متولی. (۱۹۹۸م). التفسیر. بیروت: أخبار الیوم. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم. (۱۳۸۷ش). مفاتیح الأسرار و مصابیح الأبرار. چاپ اول. تهران: مرکز البحوث و الدراسات.

شیخ طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارإحیاء التراث العربی.

شوکانی، محمد بن علی. (۱۴۱۴ق). فتح القادیر. چاپ اول. بیروت: دارالکلم الطیب.

صاحب، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ق). المحيط فی اللغة. تحقیق: محمد آل یاسین. چاپ اول. بیروت: عالم الکتب.

صالح، بهجت عبدالواحد. (۱۹۹۸م). الإعراب المفصل لکتاب الله المرتل. اردن: دار الفکر.

صدیق حسن خان، محمد صدیق. (۱۴۲۰ق). فتح البیان فی مقاصد القرآن. چاپ دوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الأعلمی.

طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸م). التفسیر الکبیر. چاپ اول. اردن: نشر أربد.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ سوم. تهران: ناصر خسرو.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان. چاپ اول. بیروت: دارالمعرفه.

طیار، مساعد و جمع من المؤلفین. (۱۴۳۹ق). موسوعه التفسیر المأثور. چاپ اول. بیروت: دار ابن حزم.

عباس حسن. (بی تا). النحو الوافی. بیروت: دارالمعارف.

فارسی، ابوعلی. (۱۴۰۷ق). المسائل الحلیات. تحقیق: حسن هنداوای. چاپ اول. بیروت. دارالقلم. فتحی، علی. (۱۳۸۸ش). «مبانی قرآنی تفسیر قرآن به قرآن». مجله معرفت. دوره سیزدهم. شماره ۱۳۶، صص ۱۹-۳۶.

فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). چاپ سوم. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

فراء، یحیی بن زیاد. (۱۹۸۰م). معانی القرآن. تحقیق: محمد علی نجار. چاپ دوم. قاهره: الهیئه المصریه العامه للکتاب.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۶ق). الجمل فی النحو. چاپ پنجم. بی جا: بی نا.

_____ . (۱۴۰۹ق). العین. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.

فضل حسن، عباس. (۱۴۳۷ق). التفسیر و المفسرون؛ أساسیاته و اتجاهاته و مناهجه فی العصر الحدیث. چاپ اول. اردن: دار النفائس للنشر و التوزیع.

فطانی، فوزی بن عبدالصمد. (بی تا). شحرور مفسد لا مفسر. بی جا. مرکز سلف للبحوث و الدراسات.

فیضی، ابو الفیض بن مبارک. (۱۴۱۷ق). سواطع الإلهام. چاپ اول. قم: دارالمنار.

قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳ش). التفسیر. تحقیق: طیب موسوی. چاپ سوم. قم: دارالکتاب.

کرباسی. محمد جعفر. (۱۴۲۲ق). إعراب القرآن. چاپ اول. بیروت: مکتبه الهلال.

ماتریدی، محمد. (۱۴۲۶ق). تأویلات أهل السنه. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.

محلی، محمد بن احمد. (۱۴۱۶ق). تفسیر الجلالین. چاپ اول. بیروت: مؤسسه النور للمطبوعات.

مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰ق). التحقیق فی کلمات القرآن. بیروت: دارالکتب العلمیه.

مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ق). التفسیر. تحقیق: عبدالله شحاته. چاپ اول. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

نهاوندی، محمد. (۱۳۸۶ش). نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن. چاپ اول. قم: مؤسسه البعثه.

واحدی، علی بن محمد. (۱۴۱۵ق). الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. تحقیق: صفوان دواودی. چاپ

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۳۳

اول. بیروت: دارالقلم.

_____ (۱۴۱۶ق). *الوسیط فی تفسیر القرآن الکریم*. تحقیق: محمد زفیتی. چاپ

اول. قاهره: وزارة الأوقاف.

هاشمی، علی. (۱۳۸۹ش). «شریعت در مسیحیت». *مجله معرفت*. سال نوزدهم. دوره چهاردهم.

شماره ۱۵۸، صص ۱۳۵-۱۵۱.

همدانی، فاضل خان. (۱۳۸۸ش). *ترجمه کتاب مقدس (عهد عتیق و عهد جدید)*. چاپ اول. تهران:

انتشارات اساطیر.

هیوم، رابرت. (۱۳۹۱ش). *ادیان زنده جهان*. ترجمه عبدالرحیم گواهی. چاپ نوزدهم. تهران: نشر

علم.

References

- Holy Quran. (1377). Translation by Mohammad Reza Adinehvand. Tehran: Osveh Publication.
- Āli Ghāzī, ‘Abdul Qādir. (1382). *Bayān al-Ma‘ānī*. First edition. Damascus: Matba'at al-Taraqquy.
- Ālūsī, Maḥmūd bin ‘Abdullāh. (1415). *Rūḥul Ma‘ānī fī Tafṣīr al-Qurān al-‘Azīm*. Edited by ‘Alī ‘Abdul Bārī. First edition. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ibn Sīdah, ‘Alī ibn Ismā‘īl. (1421). *al-Muḥkam wa al-Muḥīt al-A‘zam*. Edited by ‘Abdul Ḥamīd Hindāwī. First edition. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ibn Āshūr, Muḥammad Ṭāhir ibn Muḥammad. (1984). *al-Taḥrīr wa al-Tanwīr*. Tunis: Dar al-Tunisiyya for Publishing.
- Ibn ‘Arafā, Muḥammad ibn Aḥmad. (2008). *al-Tafṣīr*. First edition. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ibn ‘Aṭīyah, ‘Abdul Ḥaq ibn Ghālib. (1422). *al-Muḥarrar al-Wajīz fī Tafṣīr al-Kitāb al-‘Azīz*. Edited by Muḥammad ‘Abdul Salām. First edition. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ibn Fāris, Aḥmad. (1404). *Maqāyyīs al-Lughah*. Edited by Hārūn ‘Abdul Salām. First edition. Qom: Maktab al-A‘lam al-Islami.
- Ibn Qayyim, Muḥammad ibn Abī Bakr. (1440). *Jalā’ al-Afhām*. Edited by Zā’id al-Nashīrī. Fifth edition. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1414). *Lisān al-‘Arab*. Third edition. Beirut: Dar al-Sader.
- Abū al-Sa‘ūd, Muḥammad ibn Muḥammad. (1983). *Irshād al-‘Aql al-Salīm ilā Mazāyā al-Quran al-Karīm*. First edition. Beirut: Dar Iḥya al-Turath al-Arabi.

- Abu ‘Ubaydah, Ma‘mar ibn Muthannā. (1381). *Majāz al-Qurān*. Edited by Fu‘ād Sizgīn. First edition. Cairo: Maktabat al-Khanji.
- Abū Hilāl al-Askarī, Ḥasan ibn ‘Abdullāh. (n.d.). *Al-Furūq al-Lughawīyya*. Edited by Muḥammad Salīm. Cairo: Dar al-Ilm wa al-Thaqafa.
- Akhfash, Sa‘īd ibn Mas‘adah. (1411). *Ma‘ānī al-Qurān*. First edition. Cairo: Maktabat al-Khanji.
- Azharī, Muḥammad ibn Aḥmad. (1421). *Tahdhīb al-Lughah*. First edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Ashqar, ‘Umar ibn Sulaymān. (1410). *Al-Rusul wa al-Risālāt*. Fourth edition. Kuwait: Maktabat al-Falah for Publishing and Distribution.
- Bayer Nas, John. (1396). *Comprehensive History of Religions*. Translated by Ali Asghar Hekmat. Third edition. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Balāghī, Muḥammad Jawād. (n.d.). *Ālā’ al-Raḥmān fī Tafsīr al-Qurān*. Qom: Foundation of Bi’tthat.
- Beybar, Ann Marie. (1395). *Illustrated Encyclopedia of Christianity (An Overview of Two Thousand Years of Belief Mysteries)*. Translated by Habib Bashir Pour and Masoumeh Ansari. First edition. Tehran: Sayan Publications.
- Bayḍawī, ‘Abdullāh ibn ‘Umar. (1418). *Anwār al-Tanzīl wa Asrār al-Ta’wīl*. Edited by Muḥammad Mar‘ashlī. First edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Tustarī, Sahl ibn ‘Abdullah. (1423). *al-Tafsīr*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Tuwajrī, Muḥammad ibn Ibrāhīm. (n.d.). *Mawsū‘ah Fiqhul Qulūb*. N.p.: Bayt al-Afkar al-Dawliyya.
- Tha‘labī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1422). *al-Kashf wa al-Bayān*. First edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Ḥawwī, Sa‘īd. (1424). *al-Asās fī Tafsīr*. Sixth edition. Cairo: N.n.
- Jazā’irī, Ni‘matullāh ibn ‘Abdullāh. (1388). *‘Uqūd al-Marjān fī Tafsīr al-Qurān*. First edition. Qom: Noor-e Vahy.
- Jazā’irī, Jābir ibn Mūsā. (1424). *Aysar al-Tafāsīr*. First edition. Medina: Maktabah al-Ilm wa al-Hukm.
- Dan Nardo. (1401). *The Emergence of Christianity*. Translated by Mahdi Haqiqatkhah. First edition. Tehran: Qoqnu Publishing.
- Rāghib Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (1412). *Mufradāt fī Alfāz al-Qurān*. Beirut: Dar al-Qalam.
- Zabīdī, Murtaḍā. (1414). *Tāj al-‘Arūs min Jawāhir al-Qāmūs*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Zuḥaylī, Wahbah. (1411). *al-Tafsīr al-Munīr*. Second edition. Beirut: Dar al-Fikr.
- Zamakhsharī, Maḥmūd ibn ‘Umar. (1407). *Al-Kashshāf ‘an Ḥaqā’iq*

- Ghawāmiḍ al-Tanzīl*. Third edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Samarqandī, Naṣr ibn Muḥammad. (1416). *Baḥr al-'Ulūm*. Edited by 'Umar 'Amrwī. First edition. Beirut: Dar al-Fikr.
- Samīn, Aḥmad ibn Yūsuf. (1414). *al-Durr al-Maṣūn fī 'Ulūm al-Kitāb al-Maknūn*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Sayyid Murtaḍā, 'Alī ibn Ḥusayn. (1431). *Nafā'is al-Ta'wīl*. Beirut: Maktabat al-Alami.
- Suyūṭī, 'Abdu Raḥmān ibn Abī Bakr. (1404). *al-Durr al-Manthūr fī al-Tafsīr bil Ma'thūr*. Qom: Maktabah Ayatollah Marashi.
- _____. (1424). *Nawāhid al-Abkār wa Shawārid al-Afkār*. Saudi Arabia: University of Qura.
- Shahrūr, Muḥammad. (2015). *Umm al-Kitāb wa Tafṣīlhā: A Contemporary Reading of Human Governance and the Collapse of the Jurists and the Infallibles*. Beirut: Dar al-Saqi.
- _____. (2008). *Tajfīf Manābi' al-Irhāb*. First edition. Beirut: al-Ahāly for Printing, Publishing, and Distribution.
- _____. (2012). *al-Sunnah al-Rasūliyyah wa al-Sunnah al-Nbawīyyah*. Beirut: Dar al-Saqi.
- _____. (n.d.). *The Book and the Qur'an (A Contemporary Reading)*. First edition. Damascus: al-Ahaly for Printing, Publishing, and Distribution.
- _____. (2016). *Dalīl al-Qirā'at al-Mu'āṣirah lil Tanzīl al-Ḥakīm*. Beirut: Dar al-Saqi.
- Sha'wī, Muḥammad Mutawallī. (1998). *al-Tafsīr*. Beirut: Akhbar al-Yawm.
- Shahristānī, Muḥammad ibn 'Abd al-Karīm. (1387). *Maḥāṭib al-Asrār wa Maṣābiḥ al-Abrār*. First edition. Tehran: Center for Research and Studies.
- Shaykh Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (n.d.). *Al-Tibyān fī Tafsīr al-Qurān*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Shawkānī, Muḥammad ibn 'Alī. (1414). *Faḥ al-Qadīr*. First edition. Beirut: Dar al-Kalam al-Tayyib.
- Ṣāhib, Ismā'īl ibn 'Ibād. (1414). *al-Muḥīṭ fī al-Lughah*. Edited by Muḥammad Āli Yāsīn. First edition. Beirut: Alam al-Kutub.
- Ṣāliḥ, Bahjat 'Abdulwāhid. (1998). *al-I'rāb al-Mufaṣṣal li Kitābillāh al-Murtal*. Jordan: Dar al-Fikr.
- Ṣiddīq Ḥasan Khān, Muḥammad Ṣiddīq. (1420). *Faḥ al-Bayān fī Maqāṣid al-Quran*. Second edition. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn. (1390). *al-Mizān fī Tafsīr al-Qurān*. Second edition. Beirut: Maktabat al-Alami.
- Ṭabarānī, Sulaymān ibn Aḥmad. (2008). *al-Tafsīr al-Kabīr*. First edition. Jordan: Irbid Publishing.
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1372). *Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qurān*. Third

- edition. Tehran: Nasir Khusro.
- Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1412). *Jāmi' al-Bayān*. First edition. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Here is the translation of the provided text into English:
- Ṭayyār, Musā'id, and a group of authors. (1439). *Encyclopedia of Narrative Exegesis of the Qur'an (al-Tafsīr al-Ma'thūr)*. First edition. Beirut: Dar ibn Hazm.
- 'Abbās Ḥasan. (n.d.). *al-Naḥw al-Wāfī*. Beirut: Dar al-Maarif.
- Fārsī, Abū 'Alī. (1407). *al-Masā'il al-Ḥalabīyyāt*. Edited by Ḥasan Hindāwī. First edition. Beirut: Dar al-Qalam.
- Fathī, 'Alī. (1388). "Quranic Foundations of Interpreting the Qur'an by the Qur'an". *Journal of Ma'rifat*. 13(136), pp. 19-36.
- Fakhr al-Rāzī, Muḥammad ibn 'Umar. (1420). *al-Tafsīr al-Kabīr (Maḥāṣin al-Ghayb)*. Third edition. Beirut: Dar Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Farrā, Yaḥyā ibn Zīyād. (1980). *Ma'ānī al-Qur'an*. Edited by Muḥammad 'Alī Najjār. Second edition. Cairo: The General Egyptian Authority for Books.
- Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. (1416). *al-Jamal fī al-Naḥw*. Fifth edition. N.p.: N.n.
- _____. (1409). *al-'Ayn*. Second edition. Qom: Publication of Hijrat.
- Faḍl Ḥasan, 'Abbās. (1437). *Exegesis and Exegetes; Its Foundations, Directions, and Methods in the Modern Era*. First edition. Jordan: Dar al-Nafā'is for Publishing and Distribution.
- Faṭānī, Fawzī ibn 'Abdul Ṣamad. (n.d.). *Shahrūr: A Corruptor, Not an Exegete*. N.p.: Center for Salaf Research and Studies.
- Fayḍī, Abū al-Fayḍ ibn Mubārak. (1417). *Sawāṭi' al-Ihlām*. First edition. Qom: Dar al-Manār.
- Qumī, 'Alī ibn Ibrāhīm. (1363). *al-Tafsīr*. Edited by Tayyib Mousavi. Third edition. Qom: Dar al-Kitab.
- Karbāsī, Muḥammad Ja'far. (1422). *I'rāb al-Qurān*. First edition. Beirut: Maktabah al-Hilal.
- Māturīdī, Muḥammad. (1426). *Interpretations of Ahl al-Sunnah*. First edition. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Muḥallī, Muḥammad ibn Aḥmad. (1416). *Tafsīr al-Jalālayn*. First edition. Beirut: Foundation of Light for Publications.
- Muṣṭafawī, Ḥasan. (1430). *al-Taḥqīq fī Kalamāt al-Qurān*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Muqāṭil ibn Sulaymān. (1423). *al-Tafsīr*. Edited by 'Abdullāh Shaḥātah. First edition. Beirut: Dar Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Nahāwandī, Muḥammad. (1386). *Nafahāt al-Raḥmān fī Tafsīr al-Qurān*. First edition. Qom: al-Ba'thah Foundation.
- Wāḥidī, 'Alī ibn Muḥammad. (1415). *al-Wajīz fī Tafsīr al-Kitāb al-'Azīz*.

نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن...؛ روحی برندق و دفتری | ۳۷

- Edited by Şafwān Dawāwadī. First edition. Beirut: Dar al-Qalam.
_____. (1416). *al-Wasīṭ fī Tafsīr al-Qurān al-Karīm*. Edited by
Muḥammad Zafīṭī. First edition. Cairo: Ministry of Awqaf.
Hashemi, Ali. (1389). "Shari'ah in Christianity." *Journal of Ma'rifat*.
Nineteenth year. 14(158), pp. 135-151.
Hamadani, Fazil Khan. (1388). *Translation of the Bible (Old Testament and
New Testament)*. First edition. Tehran: Asatir Publications.
Hume, Robert. (1391). *Living Religions of the World. Translated by Abd al-
Rahim Gawahi*. Nineteenth edition. Tehran: Publication of Science.

استناد به این مقاله: روحی برندق، کاوس، دفتری، محمدرضا. (۱۴۰۳). نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم

واژه «فرقان» در قرآن؛ مطالعه لغوی، ادبی و تفسیری، فصلنامه علمی پژوهشنامه معارف قرآنی، ۱۵(۵۷۵)، ۱-۳۷.

DOI: 10.22054/rjqk.2024.77545.2923

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.